

سفينة البحار ومدينة الحكم والآثار، مع تطبيق النصوص الواردة فيها على بحار الانوار، بطبعته القديمة والجديدة!!!
تأليف: المحدث الخبير والمحقق الجليل المرحوم الشيخ عباس القمي، دار الاسوة للطباعة والنشر، ١٤١٢ هـ

«حدیث» (سنت) یکی از مهمترین منابع مهم شناخت دین و دریافت حقایق آیین مبین، و یکی از دو سرچشمه جوشان و بزرگ شناخت مکتب است. عالمان از روزگاران کهن در جهت ثبت و ضبط حدیث و انتقال به نسلها و عصرها کوشیدند، و با سامان بخشیدن آثاری ارجمند در این زمینه، آثار مکتوب فرهنگ اسلامی را شکوه و غنا بخشیدند.^۱ در میان چهره های ارجمند محدثان و تلاشگران در عرصه حدیث، علامه محمد باقر مجلسی از جایگاهی بس بلند و والا برخوردار است. کارنامه مکتوب این قله افراشته پژوهش تتبع بسی پربرگ و پر بار است؛ و در میان آثار آن بزرگوار -براستی- بحار الأنوار دریایی است موج خیز و آکنده از گوهرهای زیبا و روح پرور. بحار الأنوار با همه گستردگی، از همان روزهای نگارش و سامان یابی، در مجامع علمی شهرت یافت و عالمان و جستجوگران معارف اهل بیت (ع) بدان روی آوردند و استنساخ کردند و یگستردند و آثاری درباره آن و بر اساس آن و برای سهل الوصول ساختن محتوای آن نگاشتند؛ و بدین سان در هر چه بلند آوازه تر ساختن این مجموعه سترگ کوشیدند.

عالم معتمد و محدث موثق، حضرت حاج شیخ عباس قمی -رضوان الله علیه- از جمله این کوشندگان است و اثر گرانقدر وی با عنوان «سفينة البحار و مدينة الحكم والآثار» از جمله

کشتی شکسته

نگاهی به: تصحیح سفینه البحار

علی محمد علوی

بهترین آثاری است که درباره بحار الأنوار و در جهت برنمودن مطالب و موضوعات گونه گون پراکنده شده در صفحات بحار الأنوار سامان یافته است. محدث قسمی در ذیل موضوعات، نمونه ای از احادیث یا مطالب آن موضوع را نیز گزارش کرده، و بواقع نوعی تلخیص از آن کتاب ارجمند را به دست داده است. مؤلف ارجمند سفینه البحار بیست سال بر سر این کتاب لحظات زندگی را سپری کرده است، روانشاد ملاً علی واعظ خیابانی در ضمن شرح حال آن بزرگوار نوشته است:

«... مجلد دوم سفینه البحار که تازه از طبع درآمده بود هدیه مرحمت فرمود و از تألیفات خود، سفینه را بسیار وصف نمود که: در عرض بیست سال تألیف کرده ام و دخل به کتب دیگر ندارد. والحق چنین است، سفینه یک ذخیره نفیسه ای است برای اهل علم و محدثین، مملو از جواهر ثمینه و یواقیت بهیه؛ جزاه الله تعالی خیر جزاء المحسنین و حشره مع محمد وآله الطاهرين...»^۲

محدث قسمی برای فراهم آوردن این اثر کارآمد، دوبار بحار الأنوار را بدقت درنگریسته، و عناوین و موضوعات آن را کاویده و بر اساس یادداشتهای بسیار، سفینه را سامان داده است، آقای دوانی در توضیح این چگونگی به نقل از مؤلف چنین آورده است:

«برای تألیف سفینه البحار دوبار کتاب بحار الأنوار را از اول تا آخر مطالعه کردم: یک بار به مدت هفت سال، شب و روز غرق مطالعه دقیق آن بودم. بار دوم فهرست مطالب و مضامین احادیث را با حروف تهجی در فیش یادداشت نمودم و هر

۱. برای آگاهی از چگونگی شکل گیری تدوین حدیث و آشنایی با برخی از کتشفها و کوششهای عالمان در آستانه حدیث ر. ک مقدمه المعجم المفهرس لالفاظ احادیث بحار الأنوار. (محمد علی مهدوی راد- احمد عابدی)

۲. علماء معاصرین، ص ۱۸۳.

(ق) چاپ قدیم و (ج) چاپ جدید.^۷

این بنده که سالها انتظار چنین پژوهشی را بر دل داشتم، به محض نشر آن، بویژه آنکه ظاهری آراسته و زیبا داشت و چشم را می نواخت و هوس خرید را بر دل می نشاندد (که هر آنچه دیده بیند دل کند یاد ادا) آن را تهیه کردم و از آن بهره ها گرفتم. در این تورقها و درنگریستها متأسفانه به مواردی از اغلاط، وارونه سازی، تحریف و تصحیف برخوردیم، درنگریستن بسیار، این گونه کاستیها را بیشتر در پیش چشم نهاد. پس مجلد دوم را بدقت نگرستم، شگفتا از این همه سهل انگاری، دیمی کاری و مآلاً تباه سازی؛ و می پندارم اگر اندکی از بسیار را که در این صفحات گزارش می کنم، خواننده بنگرد تردید نخواهد کرد که این بزرگوار و یا بزرگواران، «کشتی» استوار و ساخته و پرداخته آن محدث جلیل را شکسته اند و کتاب را تباه ساخته اند. و یادآوری کنیم که اینهمه از جلد اول است و موارد بسیار معدودی از جلد دوم، تو خود «حدیث مفصل بخوان از این مجمل».

تصحیف واژه ها

در این چاپ، متأسفانه بسیاری از کلمات تصحیف شده است، و دیگرسانی واژه ها گاه معنای روایت را یکسر دگرگون کرده است. برای نمونه، یونس بن حبيب نحوی که عثمانی بوده است از خلیل بن احمد فراهیدی درباره علی (ع) سؤال می کند، و خلیل چون آهنگ پاسخ می کند، می گوید: کتمان آنچه را می گویم ضمانت می کنی؟ «أفد ضمانت لی الکتمان؟». این جمله در این تحقیق چنین آمده است: «لقد ضمانت لی الکتمان» (ج ۱، ص ۱۸۵).

در مقامی دیگر آمده است: «ومن بدع الثالث اتمامه الصلاة بمنی بعد ست سنین من خلافته، فأمر علیاً أن یصلی بالناس القصر تماماً...» (ج ۱، ص ۲۴۴) که درست آن: «أن یصلی بالناس بالعصر تماماً...» است.^۸ در جای دیگر آمده است: «لم یستشف النساء بمثل الرطب» (ج ۱، ص ۴۶۷) که صحیح آن: «لم یستشف النساء»^۹ است و ادامه حدیث هم نشانگر همین

۳. حاج شیخ عباس قمی مردتقوا و فضیلت، ص ۸۲.

۴. سفینه البحار، تحقیق بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد، ج ۱، مقدمه، ص ۳۳.

۵. همان.

۶. سالها پیش شادروان، حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید جواد مصطفوی خدمتگزار صدیق سنت و پیشواز معجم نگاری در ایران با نگارش «التطبیق بین السفینة والبحار بالطبعة الجديدة» کوشید این مشکل را از سر راه محققان بزدايد و با بکارگیری روشی کارآمد مواضع مطالب نشان داده شده در چاپ پیشین بحار الانوار را در چاپ جدید نشان دهد.

۷. سفینه البحار، ج ۱ (مقدمه)، ص ۹، چاپ اسوه.

۸. بنگرید به: الکافی، ج ۴، ص ۵۱۸، ح ۳.

۹. بنگرید به: مجمع البیان، ج ۳، ص ۵۱۱.

موضوعی را در حرف خود جای داده و آن فیشها و اوراق را در سفرها با خود می بردم و مرتب و منظم می کردم.^۳

در مقامی به نقل از یکی از شاگردان مرحوم آیت الله العظمی خوبی آمده است که:

«از وی سؤال شد: اگر روزی شما را محصور کنند و اجازه دهند از کتابخانه ات فقط یک کتاب را برای مطالعه برگزینید، چه می کنید؟ گفتند: سفینه البحار را برمی گزینم.^۴ پژوهشگری سختکوش گفته است: که من همراه در سفرها دو کتاب همراه دارم سفینه البحار و...^۵

چنانکه پیشتر آوردیم، محدث قمی موضوعات پراکنده در بحار الأنوار را در ذیل عناوین مشخص آورده و موارد آنها را بدقت نشان داده است. وی موضوعات را بر اساس حروف الفبا تنظیم کرده، و غالباً واژه ها را بدقت توضیح داده است، محدث جلیل القدر افزون بر عرضه آگاهیهای موجود در بحار الأنوار، در تبیین واژه ها از آگاهیهای گسترده خود و برگرفته از منابع دیگر نیز بهره جسته است. بدین سان، سفینه البحار گزینشی هوشمندانه و فهرستی است دقیق با افزونیهایی بس سودمند و ارجمند.

ویژگیها و کفایتیهای این اثر ارجمند فراتر از آن چیزهایی است که آوردیم، و به برخی دیگر نیز در ضمن بحث اشاره خواهیم کرد.

چاپ و نشر سفینه

مجلد اول سفینه البحار به سال ۱۳۵۲ هجری قمری در نجف اشرف به چاپ سنگی نشر یافت و مجلد دوم آن به سال ۱۳۵۵. پس از آن، این چاپ بارها در ایران و بیروت افست شده و نشر یافته است. اهمیت کتاب، در کارآمدی آن، و محتوای ارجمند و سودمند آن است؛ و دیگر اینکه تمام نشانیها بر اساس بحار الأنوار چاپ سنگی (۲۵ جلدی) بوده است و اکنون بحار الأنوار با چاپ جدید در اختیار همگان است^۶ و بدین سان بهره گیری از آن برای جستجوگران معارف حدیثی تا حدود زیادی ناممکن، از این روی ضرورت چاپ منقح آن و مطابق با چاپ جدید بحار الأنوار، روشن بود. بالاخره مرکز پژوهشها و تحقیقات اسلامی سازمان اوقاف و امور خیریه، به تحقیق و تصحیح و تطبیق آن همت گماشت و کتاب را با چاپی چشم نواز، حرفی زیبا و تجلیدی خوب و در هشت جلد نشر داد.

محقق کتاب در مقدمه کوتاهی که بر این تحقیق نگاه داشته است از چگونگی تصحیح و تحقیق بدینگونه یاد کرده است:

«شرح واژه های دشوار، ترجمه برخی از اشعار فارسی به عربی، نشان دادن جای آیات، حذف حروف ابجدی که نشانگر تاریخها و مجلدات و صفحه های بحار الأنوار بود و تبدیل آن به ارقام، و نیز نشان دادن نشانی موضوعات در پانوشتها با رموز

است. در مقامی دیگر آمده است: «لَمْ يَرِ وَاحِدٌ» (ج ۱/ ۴۱۸) که درست آن «لَمْ يَرِ وَاحِدٌ» است. و موارد دیگر را بنگرید:

جلد	صفحه	سطر	نادرست	درست
۱	۲۲	۸	المتوفى سنة اثنتين وثلاثين وثلاثمائة	المتوفى سنة اثنتين وثلاثين وثلاثمائة
۱	۳۲	۶	وكان إذا قدم المدينة تقوضت إليه الخلق	وكان إذا قدم المدينة تقوضت إليه الخلق
۱	۱۰۴	۱۲	من قلّ طعامه	من قلّ طعامه
۱	۱۰۸	۷	كراهة الأكل مرتباً	كراهة الأكل مرتباً
۱	۱۷۴	۷	كانهم عود حنّت إلى أولادها	كانهم عود حنّت إلى أولادها
۱	۱۸۳	۱۴	فلاتكسر له عظماً، ولا تأكل له لحماً	فلاتكسري له عظماً، ولا تأكلي له لحماً
۱	۲۴۰	۱۰	بتسع وعشرين يوماً	بتسعة وعشرين يوماً
۱	۲۵۵	۱۵	وأما ماورد ... وسقط فمات، ضعيف	وأما ماورد ... وسقط ومات فضعيف
۱	۲۷۱	۱۶	تستقي	تستسقي
۱	۲۷۲	سطر آخر	ليست بالقصير ولا بالطويل	ليست بالقصيرة ولا بالطويلة
۱	۳۱۵	۶	ازار	آذار (دوبار)
۱	۳۲۶	۸	مرآ	مرّة
۱	۳۲۸	۱۲	أنقلب	أُنقَلِبَ
۱	۳۳۱	۱۰	التهجم	التجهم
۱	۳۴۵	۹	تقيّة	بقيّة
۱	۳۷۱	۱۴	تحدرّ	تخذد
۱	۳۹۰	۶	أبو عمر و عبد الكريم	أبو عمرو و أبو عبد الكريم
۱	۴۵۷	سطر آخر	كتاباً مترية	كُتِبَ مترية
۱	۵۰۲	۵	حزبيل	حز قيل
۱	۵۰۴	۱۲	أعطين	أُعطيهنّ
۱	۵۲۱	۳	قالها	قالت لها
۱	۵۲۷	۱۱	الكلب	الكلب
۱	۵۲۸	۷	الكميل	كميل
۱	۵۳۸	۲	ثمانية عشر	ثماني عشرة
۱	۴۱۲	۹	صيّاداً للسمك	صيّاد السمك
۱	۵۴۱	۱۱	البيت	إلى بيت
۱	۵۵۳	۴	مصر	مضر
۱	۵۶۰	۱۱	البرازين	البراذين
۱	۵۷۶	۱۵	مات سنة (۱۱).	مات سنة (۱۱۰).
۱	۵۸۷	۸	احفظ	اخفض
۱	۶۰۸	۳	كلّما	كل ما
۱	۶۲۴	۹	العبادات	العبادات
۱	۶۲۵	۱۰	جمادي الأولى	جمادى الأولى
۱	۶۳۶	۱۲	سور مدينة أو حصيته	سور مدينته أو حصنه
۱	۶۴۸	۱	لاستهّموا	لاستهّموا
۱	۶۶۰	۱۲	تبدأ	تبدو
۱	۷۱۷	حاشية ۳	القرء	القرء

اشتباه در آدرسها

است و در این تبدیلها فراوان اشتباه کرده است. نمونه را حدیث راوندی که در پانویست نشان آن آمده است: (ق، کتاب الطهارة/ ۴۰/ ۱۳۰) نادرست است؛ و درست آن: (۴۵/ ۱۳۰) است رمز آن (مه) است: (م/ ۴۰)، (ه/ ۵). نمونه های دیگر را بنگرید:

موارد بسیاری از آنچه در پانویستها به عنوان نشانی احادیث آمده است، اشتباه است. این اشتباهها غالباً در نشانی چاپ قدیم روی داده است. چنانکه پیشتر گفتم، محقق محترم رمزها را به ارقام تبدیل کرده

جلد	صفحه	سطر	نادرست	درست
۱	۷۸	پانویست ۴	ق: کتاب الطهارة/ ۴۰/ ۱۳۰	ق: کتاب الطهارة/ ۴۵/ ۱۳۰
۱	۸۴	پانویست ۱	ق: ۷۴۷/ ۱۱۸/ ۱۴	ق: ۷۴۷/ ۱۱۳/ ۱۴ (مه)
۱	۹۰	پانویست ۲	ق: ۱۵۹/ ۳/ ۱	ق: ۱۵۹/ ۳۹/ ۱
۱	۱۱۸	پانویست ۹	ق: ۱۳۴/ ۸۶/ ۷	ق: ۱۲۴/ ۵۶/ ۷
۱	۱۲۲	پانویست ۳	ق: ۱۶۱/ ۱/ ۱	ق: ۱۵۶/ ۴۱/ ۱
۱	۱۲۴	پانویست ۵	ق: ۲۹۶ و ۳۶/ ۶۳/ ۵	ق: ۲۹۶/ ۴۰/ ۵ و ۲۶۳/ ۳۶/ ۵
۱	۱۲۸	پانویست ۳	ق: ۱۰۱/ ۶/ ۴، ج: ۳۴۴/ ۱۶/ ۶	ق: ۱۰۱/ ۶/ ۴، ج: ۴۱/ ۱۰/ ۶
۱	۱۴۹	پانویست ۳ و ۴	ق: ۱۳۰/ ۵۶/ ۱۷، ج: ۳۹۳-۲۶۵/ ۱۷/ ۱۷	ق: ۱۳۰/ ۱۶/ ۱۷، ج: ۳۹۳-۲۶۵/ ۱۷/ ۱۷
۱	۱۶۱	پانویست ۴	ق: کتاب الطهارة/ ۱۸/ ۱۵۷	ق: کتاب الطهارة/ ۵۳/ ۱۵۷
۱	۲۵۱	پانویست ۳	ق: ۸۵۹/ ۸۸/ ۱۴	ق: ۸۵۹/ ۱۶۱/ ۱۴
۱	۲۸۴	پانویست ۲	ج: ۴۹ و ۵۳/ ۱۲	ج: ۲۹ و ۴۹/ ۱۲
۱	۳۱۷	پانویست ۳	۲۶۳-۲۴۸	۲۵۹-۲۵۰
۱	۳۳۲	پانویست ۴	۴۰۰ و ۴۰۷	۲۳۰ و ۲۷۷
۱	۳۶۰	پانویست ۶	ج: ۲۸۸/ ۳۶	ف: ۱۴۰/ ۴۱/ ۹، ج: ۱۴۲-۲۸۸/ ۳۶/ ۴۰
۱	۴۰۴	پانویست ۱	ق: ۲۸۱/ ۸۶/ ۷، ج: ۲۸/ ۲۶	ق: ۷۸۵ و ۷۸۴/ ۸۲/ ۶، ج: ۴۶۱ و ۴۶۵/ ۲۲
۱	۴۳۷	پانویست ۷	۴۰/ ۶/ ۶	۴۰/ ۶/ ۵
۱	۵۲۱	پانویست ۳	ق: ۳۰۲/ ۸۱/ ۵	ق: ۳۰۲/ ۴۱/ ۵
۱	۵۷۲	پانویست ۱	ج: ۲۹۳/ ۱۸	ج: ۲۴۱/ ۱۵
۱	۶۳۹	پانویست ۴	ج: ۵۱-۳۵/ ۴۹	ج: ۵۰-۲۹/ ۴۹
۱	۷۱۸	پانویست ۵	ق: ۲۴۹/ ۲۰/ ۶، ج: ۲۲۷/ ۱۷	ق: ۲۴۹/ ۲۰/ ۶، ج: ۳۵۶-۲۴۹/ ۲۰/ ۶

کاستیها و افتادگیها

محقق محترم موارد بسیاری را در مشخص ساختن نشانی روایات و مطالب در چاپ جدید کوتاه آمده و رنج تفحص را - که چندان گران هم نبوده است - بر خود هموار نکرده است؛ و گاه در اثر بی دقتی وی، واژه ها و یا جمله هایی افتاده است. این افتادگی هم در منابع است و هم در روایات. روشن است که در کتابی حدیثی، اینگونه افتادگیها و کاستیها بسی ناهنجار است و نابخشودنی بویژه آنکه گستردگی موارد، نشان سهل انگاری و شتابزدگی است. در اولین جمله «باب همزه» در پانویست آمده است (ق ۴۷۷/ ۹۶/ ۹، ج: ۴۰/ ۲۲۳) محقق محترم (ش ۴۸۲)

را که اشاره است به ارشاد مفید حذف کرده است.^{۱۰} در مقامی آمده است «عملاً فذهب» [ج ۱/ ۳۴۶ س ۱۲] که صحیح آن: «عملاً یعمله فذهب» است. در ج ۱/ ۴۵۵ س ۵ آمده است «یا لیتنی کنت تراباً» که صحیح آن چنین است: «ویقول الکافر یا لیتنی کنت تراباً»^{۱۱}. در ص ۶۲۵ سطر آخر، عبارت «المسلمون فی غایة السهولة والیوم بقیت الناس حیاری» افتاده است. این نوع افتادگی در سطور پایانی صفحات مکرراً اتفاق افتاده است،

۱۰. بنگرید به: الإرشاد ص ۱۰۷.

۱۱. بنگرید به: بحار الأنوار، ج ۶۵، ص ۱۲۳، که محقق محترم آدرس روایت را نیز درست داده است اما ...

جلد	صفحه	سطر	نادرست	درست
۱	۳۲	۸	مات سنة (۱۴۱)،	مات سنة ۱۴۱ (قما)،
۱	۵۰	۵	وَأَنَّ رِيحَهَا لَتُوجَدُ مَسِيرَةً	وَأَنَّ رِيحَهَا لَتُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةٍ
۱	۷۱	۳	عَنِ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ	الكافي : عن الصادق عليه السلام
۱	۷۸	۱۸	اسْتَصْحَابًا لَمَا كَانَتْ عَلَيْهِ	استصحاباً لما كانت عليه قبل الغصب (۷)
۱	۷۸	پانوشت ۷		(۷) ق: كتاب الصلاة/ ۲۸/ ۱۱۱، ج: ۲۸۲/ ۸۳.
۱	۱۲۲	پانوشت ۲	ق: كتاب الأخلاق/ ۲۶/ ۱۵۴ و ۱۵۷،	ق: كتاب الأخلاق/ ۲۶/ ۱۵۴ صح (صحيفة الرضا: ۲۶۷) و ۱۵۷. ما (أمالي الطوسي ۲: ۱۹۶)، ج: ۱۳۰/ ۷۱ و ۱۵۴.
۱	۲۶۳	پانوشت ۲	۲۳۲ و ۲۸۸/ ۵۲/ ۹.	۲۸۸/ ۹ (تفسير فرات: ۲۳) و ۲۳۲.
۱	۲۸۹	۱۶	إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَدْهَمَ فَيَمْنُ	إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَدْهَمَ كَانَ فَيَمْنُ
۱	۲۹۸	۱۱	الْعَبَّاسِيُّ كَانَ	العباسي كان
۱	۳۲۳	۸	عَلَيْكَ بِالْأَسَدِيِّ	عليك بالأسدي، يعني أبابصير
۱	۳۲۴	۱۳	(۱۵۰)	(۱۵۰) (قن)
۱	۳۲۴	۷	قَالَ الصَّادِقُ	الخصال: قال الصادق
۱	۳۷۴	۹	إِلَّا جُعِلَ مَلِكٌ	إِلَّا جُعِلَ مَعَهُ مَلِكٌ
۱	۳۷۹	۳	أَحْمَعِينَ	أَجْمَعِينَ ^(۱)
				حاشيه - (۱) سورة الحجر: ۳۹.
				حاشيه - حرج: تنگ شود سينه او، (منه).
				البنفسج م أي معروف. شمه
				إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ
				لَأَسْمَعْتُمْ ^(۲)
				حاشيه - لأسمعتهم (خ ل)
				كوميض البرق ^(۱)
				حاشيه - ومض البرق: لمع خفيفاً - پانوشت.
				مزاحم، قال: لَمَّا
				النرسي ^(۵)
				حاشيه - (۵) نرس بفتح النون وسكون الراء
				المهملة: قرية من قرى الكوفة تُنسب إليها الثياب
				النرسيّة، أو نهر من أنهارها (منه مدّ ظلّه).
				الأعراف: «وَإِذَا قُرِئَ...»
				اللغوي راوي الصحيفة
				مبغضنا أن يحبنا
				الانفال: «واعلموا...»
				چهار خط افتاده است، هي: تعالى جعل التواضع
				آلة العقل ... الى رفعه الله ^(۱)
				(۱) ق: ۵۱/ ۴/ ۱، ج: ۱۵۳/ ۱.

لغزشها در تحقیق و تصحیح

تحقیق متون کاری است کارستان، طاقت بُر و کم نما، براستی اینگونه پژوهشها توانی سترگ، اخلاصی عظیم و شکیبایی و استواری شگرفی را می طلبد.

چه بسیار جمله ها که ساعتها وقت محقق را فراگیرد تا گره از چگونگی آن گشوده شود. متأسفانه اکنون این وادی - اگر خوش بینانه بنگریم - مبتلا به دیمی کاری و باری به هر جهت نگری است. نمونه هایی از این دست در این تحقیق فراوان است. به مثل، درج ۱ ص ۴۵ آمده است: «فقال: یارب هو عبدك وهذا ولیك» که صحیح آن «یارب هو عدوك وهذا ولیك»^{۱۲} اندکی دقت نشان

می دهد باید چنین باشد و بحار الأنوار نیز که محقق محترم نشانی صفحه را هم درست داده است، چنین است. درج ۱ ص ۱۲۲ آمده است: «... صاروا جميعاً فی التراب رمیماً» که صحیح آن: «صاروا جمعياً فی القبور تراباً» است، گو اینکه سفینه البحار چنان است، اما هم بحار الأنوار به گونه ای است که آوردیم و هم منبع اصلی روایت. ^{۱۳} درج ۲ ص ۲۳۰ آمده است: «... بعد مضمی آبی محمد(ع) فیما أبدی الوکلاء و...» که صحیح آن «فیما فی ایدی الوکلاء...» است. درج ۲ ص ۲۲۶ آمده است: «ومات الحسن بن محبوب فی آخر سنه (۱۲۲۴) که صحیح آن (۲۲۴) است،^{۱۴} و موارد دیگر را بنگرید:

جلد	صفحه	سطر	نادرست	صحیح
۱	۳۵	۱۰	ابن لؤی، تصغیر اللأی، وهو النور	ابن لؤی، تصغیر اللأی وهو النور (چنانکه در جمهرة اللغة آمده است)،
۱	۴۷	۱۳ و ۱۵	بموصل	بالموصل
۱	۵۵	۱۲	أعانه الله على اجازة الصراط عند زلة الأقدام	أعانه الله على اجازة الصراط عند زلزلة الأقدام (بدانگونه که در بحار و منبع آمده است)
۱	۱۲۰	۱۳	وسعيد بن قيس بن معرّة	وسعيد بن قيس بن مرة (بحار الانوار و منبع)
۱	۱۲۵	۳	قيعان بيض غرسها	قيهان قيعان بيض غرسها (منبع حديث)
۱	۱۴۶	۷	علل الشرايع: قيل للصادق عليه السلام	علل الشرايع: قيل للباقر عليه السلام (منبع حديث)
۱	۱۶۴	۱۷	آمن به أمير المؤمنين علي بن أبي طالب عليه السلام بسبع سنين	آمن به أمير المؤمنين علي بن أبي طالب ابن سبع سنين (منبع حديث)
۱	۱۶۶	۱۶	وكان صاحب صوت وعود ضرب طويل	وكان صاحباً صوت وعود، طويل [اللحية] ليلهي
۱	۱۸۱	۳	و(الحواء) حواء	أباجعفر. (بحار الانوار و منبع) (المناقب ۴: ۳۹۶)
۱	۳۰۰	۸	ابراهيم بن هاشم (ست) پاورقی: هكذا في الأصل ولم نعثر عليه	بنگرید به ابراهیم بن هاشم در «فهرست الشيخ» ص ۱۹ که «ست» رمز آن است.
۱	۳۰۰	۱۰	وفي (خج) پاورقی: هكذا في الأصل، ولم نعثر عليه	بنگرید به «رجال الشيخ» ص ۳۶۹ خج رمز آن است
۱	۳۲۳	۲	روضة الواعظين	خلاصة العلامة درست است
۱	۳۶۸	پاورقی ۳	الآية ۱۱.	الآيات ۱۱-۱۸.
۱	۳۸۹	۸	الله لا بآبي بكر نجوت ولو لا الله نامت	بالله لا بآبي بكر نجوت ولو لا الله نامت
۱	۶۶۲	۱۸	الموالي التالي	عوالي اللآلي
۲	۲۲۶	۶	سنة (۱۲۲۴)	سنة (۲۲۴)

۱۲. بنگرید به بحار الأنوار، ج ۱۳، ص ۳۵۰.

۱۳. بنگرید به: الکافی، ج ۱، ص ۵۱۷؛ بحار الأنوار، ج ۵۱،

۱۴. بنگرید به: بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۳۴۱؛ المناقب ج ۴، ص ۱۵.

اشتباهات در نام کتابها و رجال

طوسی/ ۱۲۳، ۱۵۶) معلوم نیست محقق محترم که رمزه را بدین سان ظاهر کرده است، عبارت را چگونه خوانده است. محقق محترم در موردی دیگر گویا ناپیدایی را پیدا کرده و کوشیده است مثلاً اشتباهی را اصلاح کند؛ اما متأسفانه به آهنگ اصلاح «ابرو»، «چشم» را کور کرده است. در سفینه البحار آمده است: «ابراهیم بن شعیب (ظم، ضا) واقفی و... محقق محترم در پانوشت، نوشته است: «متن چنین است، این دو اشاره است به دو کتابی که مصنف آنها را در مقدمه شناسانده است و من نیز بدانها دست نیافتم، گویا تصحیف (ضه، ط) است و اشاره دارد به روضة الواعظین و امان الأخطار!!» اکنون باید عبارت را چگونه فهمید؛ آیا ابراهیم بن شعیب در روضة الواعظین و امان الأخطار، آمده است، واقفی است؟! یا این دو کتاب واقفی هستند؟! و یا... روشن است که این دو رمز اشاره است به اینکه «ابراهیم بن شعیب از اصحاب، امام رضا(ع) و امام کاظم(ع) است. ۱۶ در ص ۳۷۳ نیز درست «الخصال» است و نه «کتابی الحسین بن سعید». ۱۷ البته این اشتباه در اصل بوده و ناسخ در کتابت اشتباه کرده است، و از محقق محترم که گاه اصل صحیح را هم اشتباه ثبت کرده است، توقعی نیست که با این دقت، اشتباه ناسخ را دریابد، موارد دیگری را بنگرید:

ندارست	درست
طب الأئمة، الصادقي:	طب الأئمة، الصادقي:
الخصال. (ل=الخصال)	الخصال. (ل=الخصال)
فهرست الشيخ ص ۱۹	فهرست الشيخ ص ۱۹
کتاب من لايحضره الفقيه	کتاب من لايحضره الفقيه
الخراج	الخراج
بیان(متن رمز(ن) دارد در بحار الانوار این مطالب تحت عنوان(بیان) آمده است و اینگونه هم صحیح است و عیون اخبار الرضا معنی ندارد)	بیان(متن رمز(ن) دارد در بحار الانوار این مطالب تحت عنوان(بیان) آمده است و اینگونه هم صحیح است و عیون اخبار الرضا معنی ندارد)
المحاسن	المحاسن
أمالي الطوسي	أمالي الطوسي
النهاية	النهاية
بشارة المصطفى(ص)	بشارة المصطفى(ص)

۱۵. بحار الأنوار، ج ۶، ص ۲۵۰؛ نیز بنگرید به: المبسوط ج ۶، ص ۲۸۲؛ الخلاف، ج ۳، ص ۲۰۱.
 ۱۶. ر. ک: رجال الطوسی، ص ۳۴۴ و ۳۶۹ و نیز بنگرید به: معجم الرموز والأشارات ص ۱۴۳ و ۱۳۹.
 ۱۷. در اصل این بوده است، حدیث را بنگرید در: «الخصال»، ص ۲۸۵، ح ۳۷.

می دانیم که شیخ عباس قمی- رضوان الله علیه- منابع و مصادر خود را با رمز یاد کرده است؛ مانند: «صبا- مصباح الزائر»، «فس- تفسیر علی بن ابراهیم». و از امامان(ع) نیز به رمز یاد کرده است مانند: «قر- امام باقر(ع)»، «ق- امام صادق(ع) و... محقق محترم موارد متعددی را به لحاظ عدم آگاهی از این رمزه و بی توجهی به چگونگی عبارت، چون رمزه را تبدیل به نامهای کامل کرده است، دچار اشتباه شده است. به مثل، در ج ۱ ص ۲۵۷ آمده است: «وقال الشيخ في الصراط المستقيم و تحف العقول! ۱۱» روشن است که «قال الشيخ في المبسوط والخلاف» است و محقق محترم از رمز «ط، ف» چنان پنداشته است. و نیز بنگرید به صفحه ۷۸ این موارد بسیار است، شگفتا که صفحه بحار الأنوار چاپ جدید را درست یاد کرده است و در آنجا نام کتابها آمده است. ۱۵ در ذیل نام «أبو الصباح الكناني» آمده است: ابراهیم بن نعیم مصغراً، العبدی أبو الصباح الكناني (قر)، (ق): قال الصادق(ع).... محقق محترم چنان پنداشته است که این دو رمز، با کتاب مرتبط است، از این روی بر اساس شیوه کامل نگاری نوشته است: «تفسیر فرات الکوفی، والکتاب العتیق الغروی» (ج ۱/ ۲۹۹)، اندکی نگرستن از سردقت روشن می کند که مراد این است که، أبو الصباح از اصحاب امام باقر(ع) و امام صادق(ع) است؛ (رجال

جلد	صفحه	سطر	ندارست
۱	۳۷	۵	طب الصادقي
۱	۱۵۵	۸	کمال الدين
۱	۳۰۰	۸	(ست)
۱	۳۸۹	۱۷	بصائر الدرجات
۱	۳۹۶	۵	الکافي
۱	۴۳۰	۷	عیون أخبار الرضا
۱	۴۶۵	۴	مکارم الأخلاق
۱	۴۶۶	سطر ماقبل آخر	مجالس المفید
۱	۴۶۹	۱۰	من لايحضره الفقيه
۱	۵۰۱	۸	الإرشاد

البته مواردی از این دیگرسانی ها جز با مراجعه به منبع اصلی حدیث روشن نمی شود، و تحقیق، تصحیح یعنی همین و جز آن تباه سازی است و نه چیز دیگر.

افزونیها

که پنداشته شود اشتباه چاپی است، که آن هم در کتاب حدیثی چون از حد معمول افزون شود، نابخشودنی است مواردی از آن را بنگرید:

گاهی کلمه ها، جمله ها و نشانه هایی در ضمن متن و احادیث افزوده شده است، برخی از این موارد به گونه ای نیست

جلد	صفحه	سطر	نادرست	درست
۱	۳۱۴	۱۱	ما أحسن صنعهما إليك إليّ	ما أحسن صنعهما إليّ
۱	۳۳۴	۱۰	هو أن يأذن	هو يأذن
۱	۳۵۷	۱۳	دموعه الشريفة على	دموعه على (حتماً محقق محترم، با افزون سازی «الشريفة» که در بحار الانوار و منبع نیز نیست خواسته اند به رسول الله (ص) احترام کنند!!!
۱	۶۶۲	۷	عن جامع الرواة أنه قال	عن جامع الرواة قال

جابجایی در چینش کلمات

جلد	صفحه	سطر	نادرست	درست
۱	۱۷	۱۱	المتوفى سنة أربع وستين وستمائة (۶۶۴)	المتوفى سنة ۶۶۴ أربع وستين وستمائة
۱	۳۳	۸	وسياتي مايناسب ذلك في «أمن».	في الهامش: وسياتي مايناسب ذلك في «أمن»، منه.
۱	۱۷۲	۱۲	خبر بريره ... يأتي إليها الإشارة في «برر».	يأتي إليها الإشارة في «برر» جزو متن نیست، در پاورقی باید آورده شود.
۱	۲۹۵	۱۶	القزويني الموسويّ	الموسويّ القزوينيّ
۱	۴۲۰	۱۳	والصنو من الصنو	در پاورقی باید باشد
۱	۵۰۰	۵	أبي الحسن عليه السلام الثالث	أبي الحسن الثالث عليه السلام
۱	۵۰۳	۲	الثلاثة المواطن	المواطن الثلاثة
۱	۶۴۸	۵	تدلّ وجوب على الاستماع	تدلّ على وجوب الاستماع
۱	۶۹۹	۷	عليه السلام كليم الله	كليم الله عليه السلام

اشتباهات رسم الخطی

جلد	صفحه	سطر	نادرست	درست
۱	۲۷	۱۰	فشکی'	فشکا
۱	۳۰	۱۲	فبرأ	فبری'
۱	۳۲	۲	وكان قاریاً	وكان قارئاً
۱	۱۲۱	۴ و ۲	أمیراً وقاریاً	أمیراً وقارئاً
			وتقول للقاریء	وتقول للقارئ
۱	۱۷۱	۳	فجائت فاطمه	فجاءت فاطمة
۱	۱۹۲	۱	من آب یؤب	من آب یؤوب
۱	۲۷۴	۱۱	محمد ابن عیسی	محمد بن عیسی
۱	۳۹۹	۳	الریة	الرثة
۱	۴۰۵	۲	نجی'	نجا
۱	۴۵۰	۴	السنة	السنة
۱	۵۳۵	۴	یقرء	یقرأ
۱	۵۷۱	۱۵	الصيدقوا القیل	الصيدقو القیل
۱	۵۸۷	۱۱	تجشئاً	تجشؤاً
۱	۵۹۴	۱۲	فدعی'	فدعا
۱	۶۲۴	۱۸	الأثنی'	الاثنا
۱	۶۴۵	۱۵	برائتان	براءتان
۱	۶۵۱	سطر آخر	صلاة جماعة بني يعقوب وبكائهم	صلاة جماعة بني يعقوب وبكائهم
۱	۶۵۲	۹	إنشاء الله	إن شاء الله
۱	۶۵۹	۹	الحوئب	الحوأب
۱	۶۷۵	۹	تُقرء	تُقرأ
۱	۶۷۷	۱۱	كربلا	كربلاء
۱	۷۰۵	۱	المؤنة	المؤونة
۱	۷۰۹	۱۲	الدم	الدم
۱	۷۱۱	۱۲	الإجتهد	الاجتهاد
۱	۷۱۷	۴	يُقرء	يُقرأ

دگر گونیهها

مجلد	صفحه	سطر	نادرست	درست
۱	۲۲	۵	الامام أبي محمد الحسن العسكري عليه السلام	الامام أبي محمد الحسن العسكري صلوات الله وسلامه عليه
۱	۴۸۷	۱۲	الامام عليه السلام	الامام صاحب الزمان صلوات الله عليه
۱	۴۹۴	۹	زوجته عليها السلام	زوجته عليه السلام
۱	۵۹۹	۱۰	هناك	هنا
۱	۶۰۰	۲۰	هذه	هؤلاء
۱	۶۹۴	۱۳	الرضا عليه السلام	الرضا عليه وعلى آبائه السلام

خطاهای اعرابگذاری

درس	نادرست	مطر	صفحه	جلد
فی النصوص علی الائمة الاثنی عشر	فی النصوص علی الائمة الاثنی عشر	۶	۲۳	۱
کتابا الحسین بن سعید	کتابی الحسین بن سعید	۱۳	۴۰	۱
کبغضی بطناً ملآن (غیر منصرف)	کبغضی بطناً ملآنا	۱۰	۱۰۴	۱
فلاتأمرن ... ولاتولین ...	فلاتأمرن علی اثنین	۸	۱۲۲	۱
یدعی 'عداساً	یدعی 'عداس	۱۵	۱۸۲	۱
قبر معاویة ویزید وأبی عبیده	قبر معاویة ویزید وأبو عبیده	۱۹	۳۹۰	۱
کان له من العمر بضع وستون	کان له من العمر بضع وستین	۲۰	۳۹۰	۱
حتی ینفذوا	حتی ینفذون	۴	۴۵۸	۱
إن فی الصعداء لوادیاً	إن فی الصعداء لواد	۱۸	۵۴۱	۱
فاستحال دوداً وهوام	فاستحان دوداً وهواماً	۶	۵۸۹	۱
یسمیہ الناس أباجعران	یسمیہ الناس أبوجعران	۱۴	۶۰۸	۱
إن من الأشياء أشياء	إن من الأشياء أشياء	۸	۶۳۶	۱

تصرف های ناروا:

مؤلف بزرگوار سفینه البحار که کتاب را بر اساس حروف الفبا تنظیم کرده، در مواقع مناسب شرح حال رجال و چهره برجسته فرهنگی اسلامی را نیز گزارش کرده است فواید رجالی و شرح حالی نیز از جمله فواید ارجمند این کتاب گرانقدر است. محدث جلیل القدر و فیات رجال را بدقت یاد کرده و این تاریخها را افزون بر ثبت و ضبط معمولی با حروف ابجد نیز نشان داده است. این همه نشانگر دقت و وسواس آن بزرگوار در جلوگیری از وقوع اشتباه بوده است.

به مثل در پایان شرح حال ابن برآج نوشته اند: توفی تاسع شعبان سنه ۴۸۱ (تفا) (ت/۴۰۰ / ف/۸۰ / الف/۱) و در ذیل شرح حال ابن جنید نوشته اند قبیل: مات بالرّی سنه ۳۸۱ (شفا) و...

محقق محترم همه این مواردی را که با حروف ابجد معین شده بود افکنده است و این تصرفی است ناروا، محقق را شایسته نیست به هر گونه ای که به پندارش درست می آید در متن تصرف

کند، اینگونه موارد در کتاب این عالم جلیل دست کم نشانگر دقت علمی و حساست پژوهشی است و برای آیندگان درس آموز و تبه آفرین؛ که در کارها دقت کنند و تا آنجا که ممکن است از وقوع اشتباه جلوگیری کنند و از دیمی کار پرهیزند. محقق محترم بجای حذف این موارد اگر فقط همین یک نکته را از شیخ جلیل می آموخت این اثر عظیم را به این وضع در نمی آورد.

آنچه آوردیم موارد لغزشی، تصحیفی، دیگرگونیها و دیگر سانیهای ناهنجار جلد اوّل بود و نه همه آن اگر مجلدات دیگر نیز بر آنچه آوردیم افزوده شود. لغزشهای جلد اوّل نیز استقصاء شود دانسته خواهد شد باینان این چاپ نه تنها کتاب را تصحیح نکرده اند، که تخریب کرده اند و تضییع، و این جزبازی با میراث نام دیگری ندارد، عصمنا الله من الخطأ والزلزل والعصیان.

●